

Tezhip Sanatı Konulu Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi ve Değerlendirmesi *

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Nazife DENİZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Konya, Türkiye
Master's Degree Student, Selcuk University, Social Sciences Institute, Department of Islamic History and Arts
Konya, Türkiye

nazife001@gmail.com

<http://orcid.org/0009-0005-9717-6612>

Yazar
Author

Deniz, Nazife. "Tezhip Sanatı Konulu Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi ve Değerlendirmesi". *Tevilat* 5/1 (Haziran 2024), 303-322.

doi.org/10.53352/tevilat.1484335

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 15.05.2024

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 15.06.2024

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

* Bu makale 1 Aralık 2023 Tarihinde Van'da düzenlenen 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu'nda sunulan "Tezhip Sanatı Hakkında Hazırlanmış Lisans Üstü Tezlerin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi" başlıklı özet bildirinin geliştirilmesiyle oluşturulmuştur./ The article is based on the development of the abstract paper titled "Examination and Evaluation of Postgraduate Theses Prepared on the Art of Illumination" presented at the 3rd International Graduate Student Symposium on Social Sciences held in Van on December 1, 2023.

Tezhip Sanatı Konulu Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi ve Değerlendirmesi

Çalışmanın amacı; Türk kitap sanatlarından olan tezhip sanatı hakkında hazırlanan lisansüstü tezleri; yayın yılı ve türü, yapıldığı üniversiteler, tezin yürütme sorumluluğunu üstlenen danışmanlar ve unvanları, konu alanları, en çok incelenen dönemler olmak üzere alt başlıklar halinde incelemek, değerlendirmek ve önerilerde bulunmaktır. Araştırmada veriler, içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yapılan tarama sonucunda 227 lisansüstü teze ulaşılmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde tezhip sanatıyla ilgili en erken tarihli tez, 1990 yılına ait olduğundan çalışma 1990-2023 yılları ile sınırlanmıştır. Araştırmanın sonucunda tezhip sanatı konusunda yapılan lisansüstü tezlerin en çok 2019 yılında hazırlandığı tespit edilmiştir. Bununla beraber tezhip sanatı alanında çalışmalar en çok Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmaların çoğunluğunu "Kur'ân-ı Kerim'lerin/Mushaf-Şeriflerin tezhip sanatı yönünden incelenmesi" konuları oluşturmaktadır. Tezhip sanatı hakkındaki tezlerin ekserisinin yüksek lisans düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın alana dair gelecekte yapılacak olan çalışmalara katkı sağlayacağı düşüncesiyle, araştırma kapsamındaki tezler çeşitli kriterlerle analiz edilerek genel değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Sanatları Tarihi, Tezhip Sanatı, Kitap Sanatları, Lisansüstü Tez, YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Content Analysis and Evaluation of Postgraduate Theses on the Art of Illumination

The aim of the study is to examine and evaluate postgraduate theses prepared on the art of illumination, a Turkish book art, in subheadings such as publication year and type, universities where the theses were conducted, supervisors undertaking the responsibility of thesis supervision and their titles, subject areas, and most frequently examined periods, and to make recommendations. Data in the research were analyzed through content analysis method. A total of 210 postgraduate theses were reached through scanning conducted at the Council of Higher Education (YÖK) National Thesis Center. Since the earliest dated thesis related to the art of illumination in the YÖK National Thesis Center dates back to 1990, the study was limited to the years 1990-2023. As a result of the research, it was found that the postgraduate theses on the art of illumination were mostly prepared in 2019. Furthermore, studies on the art of illumination were predominantly conducted at Mimar Sinan Fine Arts University. The majority of the studies were on the subject of "Examination of Qur'ans in terms of the art of illumination." It was determined that most of the theses on the art of illumination were at the master's level. With the belief that the study will contribute to future research in the field, the theses within the scope of the research were analyzed based on various criteria, and a general evaluation was made.

Keywords: History of Turkish Islamic Arts, Art of Illumination, Book Arts, Postgraduate Thesis, YÖK National Thesis Center.

Giriş

Sanat, Arapça “sana’a” fiilinden türemiş ve pek çok kaynaktan farklı şekillerde tarif edilmesinin yanında onu “insanların, hissettikleri, işittikleri, gördükleri, hadiseleri ve güzellikleri, insanda güzel duyular uyandıracak şekilde ortaya konması” meselesi olarak da tarif edebiliriz.¹ İslâm sanatı ifade biçimlerinin tümünde İslâm’ın varlık bilgisi yanı sıra hayatı algılama ve anlamlandırma biçimini yansıtır.² Müslümanların hayatı algılayış ve anlamlandırma şekilleri Kur’ân-ı Kerîm etrafında şekillenir. Bu sebeptendir ki Müslümanlar için Kur’ân-ı Kerîm’in yeri ve önemi büyüktür. Kur’ân-ı Kerîme verilen önemi Müslümanların onu en güzel biçimde okuma, en güzel biçimde yazma ve en güzel biçimde süsleme çabasından görmekteyiz. Kur’ân-ı Kerîm’i ruha hitap ettiği kadar gözlere de hitap etmesi isteği Müslümanlar arasında çeşitli kitap sanatlarının doğmasına sebebiyet vermiştir. Bu kitap sanatları arasında tezhip sanatı oldukça önemli bir yere sahiptir. Hattatın niyeti Kur’ân-ı Kerîm’i yazabilecek en güzel şekliyle ortaya koymaksa, tezhip sanatkârının da Kur’ân-ı Kerîm’e layık bezemeyi bir nevi gönlüyle renklendirmektir.³ Tezhip kelimesi, Arapça zehab (altın) kökünden türemiştir ve “altınlamak” anlamına gelmektedir. Ezilmiş altın ve boyanın fırça vasıtasıyla uygulanmasıyla gerçekleşen kitap sanatlarıdır. Tezhip yapan erkek sanatkâra *müzehhib*, hanım sanatkâra *müzehhibe* ve tezhiplenen şeye ise *müzehheb* denilir. Orta Asya kökenli Türk kitap sanatlarından olan tezhip sanatı, özellikle Kur’ân-ı Kerîm’in tezyin edilmesi için uygulanan bir sanat olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Asırlar boyu önemini devam ettirerek pek çok değerli yazma eserlere ve levhalara güzellik ve renklilik kazandırmıştır. Bu sanatın erken yıllara dayanıp günümüze kadar devam etmesi bizlere Türk-İslam kültür ve medeniyetinin gelişim evrelerini izleme imkânı vermiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in istinsah edildiği M. 8. ve 9. yüzyıllar arasında tezhip sanatının ilk örneklerini görmekteyiz.

¹ Nusret Çam, *İslâm’da Sanat Sanatta İslâm* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2020), 19.

² Turan Koç, “Sanat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2024).

³ F. Çiçek Derman, “Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 12/292.

Tezhip sanatı, hâlihazırda levha sanatı olarak uygulanmaya devam edilmesinin yanı sıra kitabî bir sanat olarak akademik açıdan da incelenmektedir. Bu durum onun önemini arttırmakla beraber silinip giden bir sanat olmasını da önlemiştir. Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde tezhip sanatı hakkında hazırlanmış lisansüstü tezler bulunmaktadır. Bu alana dair pek çok çalışmanın var olması belirli bir tasnif zorunluluğunu doğurmuştur. Literatürde tezhip hakkındaki tezlerin araştırılması hususunda güncel bir çalışmanın yapılmaması böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Çalışmamız, lisansüstü tez inceleme çalışmasıdır. Çalışmanın amacı, tezhip sanatı hakkında hazırlanmış tezlerin analizini yapmak ve alana bilimsel katkı sunmaya çalışmaktır. Tezhip sanatının Türk-İslam Sanatları alanında önemli bir yere sahip olması sebebiyle bu konuya dair yapılan lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı, türüne göre dağılımı vb. açılardan eğilimleri merak edilmiş ve konu hakkında araştırma yapma gereği duyulmuştur. Bu araştırma, alana dair genel bir görünüm ortaya koyması açısından önemlidir. Ele alınan çalışma, Türkiye'de tezhip sanatı hakkında yapılan yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezlerini çeşitli açılardan incelemektir. Tezhip sanatı hakkındaki tezleri derleyerek yaptığımız bu çalışmanın, ileride yapılacak araştırmalara konu seçimi hususunda rehberlik etmesi ve kaynaklara erişimi kolaylaştırması hedeflenmektedir. Ayrıca yaptığımız çalışmanın araştırmacılara incelenmesi beklenen hususları ortaya çıkarma konusunda da yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Çalışma aşağıdaki alt problemler çerçevesinde yürütülmüştür:

- 1- Tezhip sanatı konulu lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı nedir?
- 2- Tezhip sanatı konulu lisansüstü tezlerin türüne (yüksek lisans, doktora, sanatta yeterlik) göre dağılımı nedir?
- 3- Tezhip sanatı konulu lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı nedir?
- 4- Tezhip sanatı konulu lisansüstü tezlerin danışmanların unvanlarına göre dağılımı nedir?

5- Tezhip sanatı konulu lisansüstü tezlerde en fazla hangi kütüphanede yer alan eserler hakkında çalışma yapılmıştır?

6- Kütüphanelerdeki tezhipli Kur'an-ı Kerim/Mushaf-ı Şerif incelemelerinin lisansüstü düzeye göre dağılımı nedir?

7-Tezhip sanatı konulu lisansüstü tezler hangi müzelerdeki eserlere araştırma konusu olmuştur?

8- Tezhip sanatı konulu lisansüstü tezlerde en fazla kaçınıcı yüzyıl araştırma kapsamı olarak belirlenmiştir?

9- Tezhip sanatı konulu lisansüstü tezlerde en fazla hangi konulu eserler çalışılmıştır?

10- Tezhip sanatı konulu lisansüstü tezlerde hangi motifler ele alınmıştır ve en fazla hangi motif incelenmiştir?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yöntemi ve doküman incelemesi yoluyla yürütülmüştür. Doküman incelemesi, hedeflenen araştırmanın olgu veya olgular ile ilgili bilgiler bulunan yazılı materyallerin analizini kapsar.⁴

1.2. Evren ve Örneklem

Araştırmada tezhip sanatı konulu bütün lisansüstü tezler çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Örneklem, 1990-2023 tarihleri arasındaki yılları kapsamaktadır.

1.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerine YÖK Ulusal Tez Merkezi'nin <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> internet sitesinden erişilmiştir. İlgili sayfanın tarama kısmına “tezhip”, “tezhîb”, “tezyinî”, “tezyinat”, “bezeme” ve “süsleme” kelimeleri yazılarak tarama yapılmıştır. Toplamda 1990-2023 yıllarını kapsayan 227 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Dolayısıyla araştırma toplamda 227 tez ile sınırlandırılmıştır. Doküman incelemesi yönteminde araştırılması hedeflenen yazılı materyallerin analiz edilmesi amaçlanır. Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan doküman

⁴ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin, 2013), 217.

incelenmesi, araştırmacılar tarafından hem tek başına hem de diğer veri toplama yöntemleriyle birlikte kullanılma imkânına sahiptir. Doküman incelemesi yöntemi gözlem ve görüşmenin yapılmasına imkân olmayan durumlarda çalışmanın geçerliğinin artmasını sağlar.⁵

1.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir. İçerik analizin amacı toplanan verileri açıklığa kavuşturacak kavramlara ve bağlantılara erişmektir. Elde edilen verileri tanımlama ve veriler içinde gizlenen bilgileri ortaya çıkarma içerik analizi yöntemiyle elde edilir.⁶ Ulaşılan lisansüstü tezler alt problemler kapsamında sınıflandırılmıştır. Daha sonra veriler sayısal olarak sunulmuştur.

2. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde elde edilen bulgular araştırmanın alt problemleri kapsamında sırasıyla tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 1: Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

308

Tevilat 5/1 (2024)

Yıl	Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlik	Toplam
2023	14	2	1	17
2022	19			19
2021	8	2	3	13
2020	8	1	1	10
2019	39		2	41
2018	7		1	8
2017	7		2	9
2016	7			7
2015	4		1	5
2014	8	2		10
2013	6			6

⁵ Yıldırım – Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 217.

⁶ Yıldırım – Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 259.

2012	7	1		8
2011	8			8
2010	8	1		8
2009	2			2
2008	4	1		5
2007	5		3	8
2006	1			1
2005	2			2
2004		1	1	2
2003	4	1		5
2002	3			3
2001	4			4
2000	3	1		4
1999	2			1
1998	1		1	2
1997	1			1
1995			1	1
1994	1		2	3
1993	1			1
1992	4			4
1991			1	1
1990	6			6
Toplam	194	13	20	227

Tablo 1 incelendiğinde görüldüğü üzere tezhip sanatı konulu kaleme alınan lisansüstü tezlerin en fazla 2019 yılında toplam 41 adet tez yapılmış olup, 39 adedi yüksek lisans, 2'si sanatta yeterlik çalışmasıdır. Dolayısıyla da bu yıldaki araştırmaların konu çeşitliliği daha fazladır. Yüksek lisans tezlerinin de en fazla 2019 yılı içerisinde hazırlandığı göze çarpmaktadır. Son yıllarda bu

sahada lisansüstü tezlerin hazırlanmasında, tezhip sanatının akademik yayınlarda (kitap, makale, bildiri vb.) konu edilmesindeki artışın etkili olduğu düşünülmektedir. En az lisansüstü tez hazırlanan dönemler ise 1991, 1993, 1995, 1997, 1999 ve 2006'dır ki bu yıllarda sadece birer adet tez hazırlanmıştır.

Tablo 2: Lisansüstü Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

Tez Türü	Tez Sayısı
Yüksek Lisans	194
Sanatta Yeterlik	13
Doktora	20

Tablo 2 incelendiğinde yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin doktora ve sanatta yeterlik tezlerinden daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Tez Sayısı
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	53
Atatürk Üniversitesi	27
Marmara Üniversitesi	23
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	20
Gazi Üniversitesi	20
Dokuz Eylül Üniversitesi	17
Sakarya Üniversitesi	12
Selçuk Üniversitesi	9
Uşak Üniversitesi	6
Necmettin Erbakan Üniversitesi	5
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	5
Süleyman Demirel Üniversitesi	5
Ankara Üniversitesi	2
İstanbul Üniversitesi	2
Erciyes Üniversitesi	2
Ege Üniversitesi	2

Ondokuz Mayıs Üniversitesi	2
Bursa Uludağ Üniversitesi	1
Akdeniz Üniversitesi	1
Ortadoğu Teknik Üniversitesi	1
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	1
İstanbul Aydın Üniversitesi	1
Kastamonu Üniversitesi	1
Haliç Üniversitesi	1
Hacettepe Üniversitesi	1
Yıldız Teknik Üniversitesi	1
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	1
Mersin Üniversitesi	1
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1
İstanbul Beykent Üniversitesi	1
Toplam	30

Şekil 3'e bakıldığında tezhip sanatı konulu en fazla lisansüstü tez çalışmaları yapan üniversite Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'dir. Bu üniversitedeki toplam tez sayısı 53'tür. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ni sırasıyla, 27 adet tez çalışmasıyla Atatürk Üniversitesi ve 23 adet tez çalışmasıyla Marmara Üniversitesi takip etmektedir. Atatürk Üniversitesi'nin toplam lisansüstü tez sayısı 25, Marmara Üniversitesinin toplam lisansüstü tez sayısı ise 23'tür. Bu üniversite sıralamasından sonra sırasıyla Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi gelmektedir. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Enstitüsü ve Fen Bilimleri Enstitüsü dahilinde toplam çalışma yapılan üniversite sayısı 30'dur.

Tablo 4: Lisansüstü Tezlerin Danışmanlarının Unvanlarına Göre Dağılımı

Unvan	Tez Sayısı
Profesör	82

Doçent	52
Yrd. Doç. Dr.	63
Dr. Öğr. Üyesi	33

Tablo 4 dikkate alındığında tezhip sanatıyla ilgili en fazla danışmanlık yapan 82 lisansüstü teze profesör unvanlı akademisyenlerdir. Profesörlüğü, 63 adet lisansüstü teze danışmanlık yapmasıyla Yardımcı Doçent unvanlı akademisyenler, 52 lisansüstü teze danışmanlığıyla Doçent unvanlı akademisyenler ve 33 adet lisansüstü tez danışmanlığıyla Doktor Öğretim Üyesi unvanlı akademisyenler takip etmektedir.

Tablo 5: Lisansüstü Tezlerin Kütüphanelere Göre Dağılımı

Kütüphane	Tez Sayısı
Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi	22
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi	13
Tire Necip Paşa Kütüphanesi	5
Ankara Milli Kütüphane	4
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi	4
Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi	3
Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi	3
Manisa Yazma Eser Kütüphanesi	3
İstanbul Üniversitesi Müzesi Kütüphanesi	2
Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi	2
Amasya Beyazıd Yazma Eser Kütüphanesi	2
Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi	2
Millet Kütüphanesi	2
Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi	1
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi	1
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Kütüphanesi	1
Manisa İl Halk Kütüphanesi	1

Bursa İnebey Kütüphanesi	1
Ali Emiri Kütüphanesi	1
Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi	1
Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi	1
Diyanet İşleri Bakanlığı Kütüphanesi	1
Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi	1
Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi	1
Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi	1
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi	1
Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi	1
Diyarbakır Ziya Gökalp Kütüphanesi	1
Atatürk Kütüphanesi	1
Princeton Üniversitesi (Amerika) Firestone Kütüphanesi	1
Toplam	78

Tablo 5 ele alındığında kütüphanelerde en yüksek sayıda incelenen tezhipli eser, 22 adet lisansüstü çalışmayla Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu kütüphaneyi 13 adet lisansüstü tezle Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve 5 adet lisansüstü tez araştırmasıyla Tire Necip Paşa Kütüphanesi takip etmektedir. Toplamda 31 kütüphanede araştırmalar yapılmış olup bu kütüphanelerdeki yapılan lisansüstü tez sayısı 78'dir.

Kitaplarda yazılı döneme geçilmesinin ardından kütüphaneler, kitaplardan faydalanma açısından en etkili rolü oynamışlardır.⁷ Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde ve dört halife devrinde, Hz. Peygamber'in devlet başkanlarına yazdığı mektuplar, yapılan anlaşmalar ve bazı hadis sayfalarıyla Hz. Ebû Bekir döneminde kitap haline getirilip Hz. Osman zamanında çoğaltılan Kur'an nüshaları dışında yazılı metinler bulunmamaktadır. Bu sebeple Hz.

⁷ İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 399.

Peygamber ve dört halife dönemlerinde yaptırılan mescidlerde kütüphaneler varsa bile koleksiyonlarında Kur'an-ı Kerîm ve hadis sayfalarından başka yazılı eser yer almadığı düşünülmektedir.⁸ Anadolu Selçukluları döneminde ki medreselerin çoğunda kütüphane bulunmaktaydı.⁹ Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde kütüphane varlığına dair delil bulunamamaktadır fakat ilerleyen zamanlarda ise medreselere ek olarak müstakil kütüphane odaları uygulamaya konulmuştur.¹⁰ Yazma eserler kütüphanelerdeki en kıymetli eserlerdendir. Yazma eser için farklı kaynaklarda çeşitli tanımları mevcuttur. En yaygın tanımı "elle yazılmış eser" anlamına gelmektedir. Şüphesiz bu eserler ustaların büyük bir sabır ve özveriyle meydana getirdikleri eserlerdir. Bu kıymetli eserlerin muhafaza edilmesi, restorasyonlarının yapılması ve araştırmacıların hizmetine sunulması gibi yükümlülükler de kütüphanelerin sorumluluğu altındadır. Mevcut kütüphaneler araştırmacılar için adeta bir hazine niteliğinde olup ayrıca pek çok tezhipli yazma eserlere de ev sahipliği yapmaktadırlar

314

Tevilat 5/1 (2024)

Tablo 6: Kütüphanelerde Bulunan Tezhipli Kur'an-ı Kerîm/Mushaf-ı Şerîf İncelemelerinin Lisansüstü Düzeye Göre Dağılımı

Tez Türü	Tez Sayısı
Yüksek Lisans	55
Doktora	2
Sanatta Yeterlik	3
Toplam	60

Tablo 6 dikkate alındığında Kur'an-ı Kerîm/Mushaf-ı Şerîf tezhiplerinin incelendiği 1990-2023 yılları arasında 55 adet yüksek lisans, 2 adet doktora ve 3 adet sanatta yeterlik çalışması yapıldığı, toplamda 60 adet lisansüstü tez tespit edilmiştir. Bulgulara göre en fazla yapılan çalışmalar "kütüphanelerde bulunan tezhipli Kur'ân-ı Kerîm/Mushaf-ı Şerîf" hakkında olduğu sonucuna varılmıştır.

⁸ İsmail E. Erünsal, "Kütüphane", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 20 Mart 2024).

⁹ Erünsal, "Kütüphane".

¹⁰ Erünsal, *Kıtap ve Kütüphane*, 400.

Tablo 7: Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yapılan Müzelere Göre Dağılımı

Müzeler	Tez Sayısı
Türk ve İslam Eserleri Müzesi	4
Mevlana Müzesi	4
Ankara Vakıf Eserleri Müzesi	3
Sabancı Müzesi	3
Erzurum Çifte Minareli Medrese Vakıf Eserleri Müzesi	2
Ankara Etnografya Müzesi	1
Antalya Müzesi	1
Bursa Türk- İslam Eserleri Müzesi	1
Kastamonu Şeyh Şa'ban-ı Veli Vakıf Müzesi	1
Koyunoğlu Müzesi	1
Tahran'da Melek ve Meclis Müzeleri	1
Yalvaç Müzesi	1
Antalya Müzesi	1
Toplam	24

Tablo 7'ye göre tezhip sanatı hakkında lisansüstü tezlerin dörder adet olmak üzere en fazla Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde ve Mevlana Müzesi'nde hazırlanmıştır. Bu müzeleri üçer adet lisansüstü tezle Ankara Vakıf Eserleri Müzesi ve Sabancı Müzesi takip etmektedir. Toplamda 24 müzede tezhip sanatı konulu araştırma ve inceleme yapılmıştır.

3. Elde Edilen Diğer Veriler

Bütün bu verilere ek olarak, araştırmaların yoğunluk olarak en fazla ele alınan dönemi, hangi konulu eserler üzerinde araştırmalar yapıldığı ve ağırlıklı olarak incelenen motiflerin neler olduğu gibi sorular üzerinde de durulmuştur.

En yüksek sayıda araştırma yapılan dönem incelendiğinde 16. yüzyıl tarihi öne çıkmaktadır. 16. yüzyıla ait eserlerin incelendiği

tezler, bu tarihten önceki ve sonraki dönemlere ait eserlerin konu edildiği tezlerden fazladır. Bu sonucun nedenine baktığımız zaman tarihsel sebeplerden kaynaklandığını söylememiz mümkündür. 16. yüzyıl tezyinatı klasik döneminin başlangıcı kabul edilmektedir. Bunun sebebi esere uygulanan motif ve desenlerin gelişmesi, renklerdeki olgunluk seviyesinin artması, işçilikteki incelik ve kullanılan malzemelerin kalitesindeki artıştır. Klasik üslup II. Bâyezid devrinde başlayıp en parlak devrini, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) saltanatı içerisinde yaşamıştır.¹¹ 16. yüzyıl Osmanlı tezhiplerinin mükemmel örneklerini oluşturan altın ağırlıklı renk uyumunun ve işçiliğin eşsiz olduğu dönemdir.¹² Osmanlı klasik devir tezhiplerinde sayfanın hemen tamamının bezenmesi, altının çok uygulanması, tasarım ve işçiliğin inceliği neticesinde oldukça zengin eserler ortaya çıkmıştır.¹³ Klasik devrin böylesine verimli olması araştırmacıların dikkatini çekmiş ve tezlerine yoğun bir şekilde konu olmuştur. Tezhip sanatı hakkında 16. yüzyıl konulu lisansüstü tezlerin içeriğine bakıldığında, yazma eserlerin tezhip sanatı açısından incelenmesi, Safevi Dönemi Şiraz üslubu, 16. yüzyıl minyatür eserlerinin tezhip sanatı bakımından incelenmesi, stilize bitkisel motif analizi ve Klasik Osmanlı Dönemi ile Anadolu Selçuklu Devri ve Geç Dönem karşılaştırması amacıyla hazırlanan tezler olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Klasik Dönem tezhip sanatı yönünden incelenen lisansüstü tezler içerik yönünden tekrarlanan çalışmalar değildir.

Araştırmalara konu olan eserlerin türleri incelendiğinde konu olarak Kur'an-ı Kerim'lerin/Mushaf-ı Şeriflerin tezhip/tezyinat açısından incelenmesi konularının sayıca daha yüksek olduğu neticesine ulaşılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in Müslümanların kutsal kitabı olması hasebiyle, en güzel süslemelere layık görülmüş ve en güzel tezhip örneklerine Kur'an-ı Kerim sayfalarında rastlanılmıştır. Müzehhibler ustalıklarını özellikle Kur'an-ı Kerim tezhip tasarımlarında göstermişlerdir. Arap harflerinin

¹¹ İnci A. Birol, *Klasik Devir Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2014), 44.

¹² İlhan Özkeçeci - Şule Bilge Özkeçeci *Türk Sanatında Tezhip* (İstanbul: Seçil Ofset, 2007), 44.

¹³ Ayla Ersoy, *Türk Tezhip Sanatı* (İstanbul: Akbank Yayınları, 1988), 59.

kurallarının belirlenmeye başlanmasıyla birlikte harf aralarına, kenarlarına ve etrafına süslemeler yapılmıştır. Bu daha sonra gelenek haline gelmiştir. Hat geliştikçe tezhip de gelişmiş ve güzelleşmiştir. Tezhipler, süsleme sanatları arasında hem tasarım, işçilik ve kullanılan malzeme bakımından hem de renk, ahenk ve güzellik bakımından Kur'ân-ı Kerîm tezhipleri araştırmacılara zengin örnekler sunar.

Eser tasarımı, sanatçının sanat marifetini göstereceği en önemli kısımlardan biridir ve gönül dünyasının zenginliği, zevkini ve elde ettiği bilgi birikimini sergiler. Bundan ötürü diyebiliriz ki, desenin ruhu, eserdeki ayrıntılarda gizlidir. Eserdeki güzellik, ince-kalın çizgilerin uyum içinde bir ahenk oluşturmasıyla sağlanır.¹⁴ Süsleme sanatların temelini deseni meydana getiren motifler oluşturur.¹⁵ Motifleri farklı farklı sınıflamak mümkündür fakat tezhip sanatı içerisinde motifler oldukça önemli bir yer tutar. Bu sebeple tezhip sanatı hakkında araştırma yapan bir araştırmacının desen ve motifler konusuna değinmemesi imkânsızdır. Sözelimi lisansüstü tezlere konu olan motifler; rumi motifi, natüralist üslupta gül motifi, mushaf gülleri, bulut motifi, zencerek deseni ve ipliklerdir. Bu motiflerden rumi motifi ve stilize gül motifi üzerinde daha çok durulmuştur ve çalışmalar bu motifler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Değerlendirme

Bu çalışma ile Türkiye'de tezhip sanatı hakkında 1990-2023 yılları arasında hazırlanmış lisansüstü tezlerin genel eğilimleri belirlenmiştir. Bu yıllar arasındaki tezlerin, 194 tanesi yüksek lisans düzeyinde, 20 tanesi doktora düzeyinde ve 13 tanesi de sanatta yeterlik düzeyinde yapıldığı görülmüştür. Hazırladığımız çalışma tezhip sanatı konusunda, sonraki araştırmacılar için veri kaynağı niteliğinde olup araştırmaların aynı yönde ve sürekli olarak tekrarlanmamasını sağlamak amacıyla ortaya konmuştur. Bu hedef doğrultusunda YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde 227 tez çalışması incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

¹⁴ İnci A. Birol, *Desen Tasarımı*, 109.

¹⁵ İnci Ayan Birol, "Tezhip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Nisan 2024).

Tezhip sanatı konulu yüksek lisans düzeyindeki tezlerin içeriklerinden Kur'ân-ı Kerîm'ler/Mushaf-ı Şeriflerin tezhip sanatı yönünden incelenmesi ve tahlil edilmesi içerikli 44 adet tez bulunmaktadır. Yüksek lisans tezlerinin içerisinde 22 adet tez yazma eserlerin, 5 adet tez divanların, 5 adet tez mesnevilerin ve 5 adet tez vakfiyelerin tezhip sanatı açısından bezeme tahlilleri içeriğinden oluşmaktadır. Tezlerde incelenen eser veya eserler sınırlı sayıda tutularak tetkik edilmiştir. Yüksek lisans tezleri ele alınan eserlerde renk, motif, desen ve malzeme tespiti ile karşımıza çıkmaktadır. Tezhip sanatının kullanım alanları yüksek lisans tezlerinde araştırılan konulardandır. Kullanım alanlarından levha tezhibi yüksek lisans tezlerine 6 adet tez ile konu olmuştur. Tezlerde levha tezhipleri renk, motif, desen, form ve kompozisyon özellikleri bakımından ve tezhip sanatıyla beraber diğer kitap sanatları açısından değerlendirilmiştir. Zahriye tezhipleri 4 adet yüksek lisans teze konu olmuştur. İçerik olarak, zahriye tezhipleri tezlerinde formları ele alınmış olup Safevi Dönemi zahriye sayfaları incelenmiş ve zahriyeler gruplandırılmıştır. Tezhip sanatının diğer kullanım alanlarından olan serlevha tezhibi yüksek lisans tezleri içerisinde 3 adet teze konu olmuştur. Bu tezlerde Herat ve Şiraz üslubundaki süslemeler tespit edilmiştir. Durak tezhibinin incelendiği bir adet tez mevcut olup durak tezhibi dönemlerine göre incelenmiş, çeşitlerine ayrılmış ve neden ortaya çıktığı anlatılmıştır. Mushaf güllerinin incelendiği bir adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Söz konusu tezde 14. ve 16. yüzyıla ait mushaf gülleri incelenmiş ve beş farklı kütüphanede araştırma yapılmıştır. Tezhip sanatının desenlerini oluşturan motifler içerisinde rumi motifi beş adet yüksek lisans tezinde karşımıza çıkmıştır. İçerik olarak rumi motifini ele alan tezlerde araştırmacılar rumi kompozisyonlarını kurgusal olarak incelemiş, anlam boyutunun derinliği tespit etmeyi amaçlamış, coğrafi dağılımı tespit edilmiş ve hangi kökene ait olduğu araştırılmıştır. Tezlerde rumi motifi tasnif edilmiş ve tablolaştırılmıştır. Yüksek lisans tezlerinin içeriğini oluşturan diğer konular; stilize bitkisel motifler, saz yolu üslubu, tuğralar ve dönemler arası kıyaslama ile yer alan bahislerdir.

Doktora tezlerinde ele alınan eserlerin sayısı fazladır ve bezeme incelemeleri derinlemesine yapılmıştır. Tezlerde yazma eserlerin genel özellikleri belirtilmiştir. Tezhipli eserlerin çizimleri yapılmış olup bu çizimler eşliğinde analizlere yer verilmiştir. Doktora tezlerinde araştırmacılar eserlerin kendinden önceki tezhip sanatı anlayışını devam ettirip ettirmediği veya kendinden sonra başlattığı yeniliklerin neler olduğunu tespit etmeye çalışmışlar böylece ayrıntılı dönem araştırması yapmışlardır. Doktora tezlerinde birden fazla kütüphane, müze ve kataloğu dahil ederek çalışma alanlarını genişletmişlerdir. Ele alınan eserlerde uygulanan tezhip sanatının işçilik kalite düzeyi tespit edilmeye ve buna göre Saray Nakkashaanesi ürünü olup olmadığı saptanmıştır. Eserlerde en çok ve en az kullanılan motifler belirtilmiş olması doktora tezlerinin içeriğini oluşturan diğer bir konudur. Doktora düzeyindeki tezlerin muhtevası içerisinde sosyal alandaki değişimlerin tezhip sanatına etkileri incelenmiş ve diğer sanat alanları olan çeşitli ahşap, çini, taş ve maden gibi sahalara yansımaları araştırılmıştır.

Lisansüstü düzeyde sanatta yeterlilik tezlerinin içeriğine bakıldığında tezhip sanatının teorik olarak incelenmesinin yanı sıra incelenen eserlerin bezemelerinden yola çıkarak günümüz tezhip anlayışıyla yorumlanıp özgün çalışmalar yapıldığı görülür. Tezlerde yer alan eserlerdeki motiflerin toplu bir çizelgesi çıkarılmış olup yüzdeler hesaplaması yapılmıştır. Sanatta hamilerin etkisi ve tezhip sanatında yenilikçi yorumlar sanatta yeterlik tezlerinin içeriğini oluşturan diğer muhtevalardır.

Yapılan araştırmayla 1990-2023 yılları arasında tezhip sanatı ile ilgili olarak yürütülen tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde 2019 yılında hazırlanan tezlerin önceki yıllara göre sayıca çok daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 2019 yılından itibaren 2023'e kadar olan süreçte tezhip sanatı hakkında lisansüstü çalışmaların arttığı görülmüştür. 1990-2023 tarihleri arasında en fazla lisansüstü tez çalışması 2019 yılında 41 adet olarak hazırlanmıştır. 41 adet tezin içinde 39 adedi yüksek lisans, 2 tanesi sanatta yeterlik tezi olup bu yıla ait doktora tezinin bulunmaması dikkat çekicidir.

Tezhip sanatı hakkında hazırlanan tezlerin türüne göre dağılımına bakıldığında yüksek lisans düzeyinde tez sayısının 194 olup doktora düzeyindeki çalışmaların sayısı ise 20'dir. Doktora düzeyindeki çalışmaların sayısı yüksek lisans düzeyindeki çalışmaların sayısına oranla oldukça düşük olduğu sonucu çıkarılmıştır. Bu sebeple doktora düzeyinde çalışmaların artmasının alana katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Tezhip sanatıyla ilgili lisansüstü tez çalışması yapan üniversitelerin toplamı 30'dur. Üniversitelere göre dağılım incelendiğinde ise en fazla lisansüstü tez çalışmalarına sahip üniversitenin Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi olduğu tespit edilmiştir. Bu üniversiteyi sırasıyla Atatürk Üniversitesi ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi takip etmektedir.

En fazla hangi kütüphanede araştırma yapılmıştır sorusunun cevabı, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi olarak karşımıza çıkar. İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde binaların, dolayısıyla kitapların korunamaz hale gelmesiyle beraber kitapların Süleymaniye Kütüphanesi'nde toplanmasına karar verilmiştir.¹⁶ Pek çok yazma eser ve özel koleksiyonlar içermesi bakımından Süleymaniye Kütüphanesi, Türkiye'nin en önemli kütüphanelerindendir. Tezhip sanatı ile ilgili pek çok eşsiz eserlerin içerisinde bulunduğu Süleymaniye Kütüphanesi, konuyla alakalı çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için oldukça zengin kaynaklara sahiptir. Bu sebeple tezhip sanatı hakkında hazırlanan lisansüstü tezler, en fazla Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan eserler hakkında olmuştur.

İncelediğimiz lisansüstü tezlerin en fazla hangi dönem hakkında araştırma yapıldığına baktığımızda; 16. yüzyıldaki eserlerin tezhipleri hakkında yapılan çalışmaların diğer dönemlerde yapılan çalışmalardan daha fazla olduğunu görürüz. 16. yüzyılın tezhip sanatı için yükseliş dönemi olduğunu ve klasik Türk üslubunun oluşturulduğunu söyleyebiliriz.¹⁷ Buradan

¹⁶ Nevzat Kaya, "Süleymaniye Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Nisan 2024).

¹⁷ Ayla Ersoy, *Türk Tezhip Sanatı* (İstanbul: Ak Yayınları, 1988), 58-59.

hareketle 16. yüzyılın tezhipli eserlerinin, araştırmacıların dikkatini daha fazla çektiğini ileri sürebiliriz.

Lisansüstü tez çalışmalarının konu türleri incelendiğinde, “Kur’ân-ı Kerîm’lerin/ Mushaf-ı Şeriflerin tezhip sanatı ve tezyini açıdan incelenmesi” konusunun daha fazla araştırıldığı ortaya çıkmıştır. Bunun sebebinin en güzel ve nadide süslemelerin Kur’ân-ı Kerîm üzerine nakşedilen desenler olduğunu söyleyebiliriz. Tezlerin içerikleri incelendiğinde araştırmacıların desenleri yalnızca betimleme yöntemiyle ele aldıkları belirtilebilir. Türk İslam Sanatları’nda, süsleme olarak nitelendirdiğimiz desen ve biçimlerin özel bir anlam dili olduğunu kabul etmekteyiz. Motif, desen, renk ve malzemelerin ayrıntılı olarak incelenmeleri yanında bu anlam boyutu ortaya çıkarılmadıkça bir sonuca ulaşmamız mümkün görünmemektedir.¹⁸ Türk İslâm mefkuresi rehberliğinde üretilmiş olan sanat eserini, insanın sadece gözüyle gördüğü haliyle ve zihninin algılamış olduğu şekliyle tarif etmek, yüzeysel, sığ ve tek yönlü bir bakış açısıyla araştırma yapmak anlamına gelir.¹⁹ Ancak alana dair hazırlanmış olan mevcut lisansüstü tezlerin, tezhip sanatı literatürüne katkı sunduğu ve yapılacak çalışmalara da rehberlik edeceği kuvvetle muhtemeldir.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

¹⁸ Selçuk Mülayim, *Değişimin Tanıkları Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 7.

¹⁹ Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihi Metodu* (İstanbul: Platform Yayınları, 2020), 161.

Kaynakça

- Birol, İnci A. *Klasik Devir Türk Tezyîni Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2014.
- Birol, İnci Ayan. "Tezhip". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tezhip#1>
- Çam, Nusret. *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Derman, Fatma Çiçek. "Tezhip". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tezhip#3>
- Derman, F. Çiçek. "Türk tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi". *Türkler* ed. Hasan Celal Güzel vd. 12/289-299. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Ersoy, Ayla. *Türk Tezhip Sanatı*. İstanbul: Akbank Yayınları, 1988.
- Erünsal, İsmail E. "Kütüphane". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutuphane>
- Erünsal, İsmail E. *Ortaçağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane*. 21 Cilt. İstanbul: Timaş Yayınları 2002.
- Mülayim, Selçuk. *Türk Sanatında İkonografik Dönüşümler Değişimin Tanıkları*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 1999.
- Mülayim, Selçuk. *Sanat Tarihi Metodu*. İstanbul: Platform Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Özkeçeci, İlhan – Özkeçeci, Şule Bilge. *Türk Sanatında Tezhip*. İstanbul: Seçil Ofset, 1. Basım, 2007.

